

УДК 378[373.3:808.5]

МОВЛЕННЕВО-РИТОРИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПЕДАГОГА В КОНТЕКСТІ ВИБУДОВУВАННЯ НОВИХ ОСВІТНІХ СТРАТЕГІЙ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Бондаренко Г.Л.

Київський університет імені Бориса Грінченка

У статті висвітлено проблему підготовки вчителя початкової школи до мовленнєво-риторичної діяльності. Розкрито зміст понять «мовленнєво-риторична діяльність», «мовленнєво-риторична компетентність». Здійснено порівняльну характеристику узвичаєного мовлення та мовленнєво-риторичної діяльності майбутнього вчителя. Виокремлено основні особливості підготовки вчителя початкової школи до мовленнєво-риторичної діяльності: персоніфікацію, інноваційність, контекстуальне включення; специфічні принципи, умови, методи і прийоми. Визначено параметри діагностики мовленнєво-риторичної діяльності майбутнього вчителя початкової школи.

Ключові слова: стратегія, підготовка, вчитель початкової школи, мовленнєво-риторична діяльність, мовленнєво-риторична компетентність.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку освіти в Україні, її модернізації в контексті розбудови нової української школи кардинально змінюється політика у сфері підготовки майбутніх учителів. Набувають нового змісту показники педагогічного професіоналізму – здатність не обмежуватися передачею нової інформації, а безпосереднє керівництво активною інтелектуально-мовленнєвою діяльністю молодших школярів, створення потреби в аналізі досліджуваного факту, спонукання до спільних роздумів, пошуків вирішення проблеми. Майбутній педагог має навчитися спонукати учнів до пошуку знань за допомогою створення проблемних ситуацій, висунення гіпотез. З урахуванням цього майбутнім учителям початкової школи необхідно оволодіти мовленнєво-риторичною діяльністю, яка має забезпечити бездоганне володіння словом та прийомами ефективної комунікації.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Як переконають результати досліджень і практичний досвід, учителі початкової школи зазнають серйозних мовленнєвих і риторичних труднощів у навчально-виховному процесі школи I ступеня, відтак стає очевидною необхідність їхньої спеціальної підготовки до мовленнєво-риторичної діяльності. На сучасному етапі ця проблема є недостатньо розробленою як у теоретичному, так і методичному аспектах, зокрема: у напрямі зміни технології навчально-виховного процесу початкової школи (від пасивного сприйняття інформації до активного мислення молодших школярів, формування і розвитку стилю пізнавальної діяльності учнів); практичного застосування сучасних освітніх стратегій підготовки вчителя початкової школи до мовленнєво-риторичної діяльності в умовах ВНЗ.

Мета статті – проаналізувати проблему підготовки вчителя початкової школи до мовленнєво-риторичної діяльності; розкрити зміст понять «мовленнєво-риторична діяльність», «мовленнєво-риторична компетентність»; здійснити порівняльну характеристику узвичаєного мовлення та мовленнєво-риторичної діяльності майбутнього вчителя; виокремити основні особливості підготовки вчителя початкової школи до мовленнєво-риторичної діяльності.

Аналіз досліджень та публікацій. Аналіз наукових праць дозволяє стверджувати, що проблема риторичної підготовки вчителя досліджена недостатньо, хоча й розроблялися окремі її аспекти, а саме: формування у студентів навичок монологічного висловлювання (Л. Головіна, В. Костомаров, В. Скалкін); характеристика мовленнєвих якостей учителя (В. Грехнев, Н. Кузьміна, Р. Хмелюк та ін.); комунікативна підготовка майбутніх педагогів (В. Галузинський, М. Євтух, В. Кан-Калік, М. Петров, В. Полторацька та ін.); визначення функцій мовлення у педагогічному процесі (Н. Іполитова, Т. Ладиженська та ін.). Питання риторичної підготовки вчителів розглядаються у процесі дослідження проблеми педагогічної творчості (М. Лазарев, І. Синиця, І. Страхов) і значення риторико-мовленнєвого компонента в структурі педагогічної діяльності (М. Вашуленко, Н. Голуб І. Зязюн, А. Капська, С. Мартиненко, М. Пентилюк, Г. Сагач, Н. Сивачук, Л. Ткаченко Є. Тягнирядно та ін.). Однак досі недостатньо досліджені питання професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи до мовленнєво-риторичної діяльності з урахуванням сучасних стратегій освіти в умовах розбудови нової української школи.

Виклад основного матеріалу. Під поняттям «освітня стратегія» розуміють «концепцію, яка є основою освітньої політики; характеризує довготривалі, найбільш принципові, важливі установки, плани, основні напрями та принципи розвитку системи освіти як цілісного соціального інституту» [4]. Необхідність підготовки вчителя початкової школи до мовленнєво-риторичної діяльності як освітньої стратегії полягає в тому, що вона, по-перше, дозволить усвідомити цілісність освітнього процесу ВНЗ у його різновидах щодо формування мовленнєво-риторичної компетентності майбутнього педагога; по-друге, сприятиме оцінці його ефективності й продуктивності для кожного конкретного випадку; по-третє, вимагатиме осмислення дій щодо його модернізації та залучення необхідних ресурсів. Н. Голуб зазначає, що модель сучасного вчителя передбачає такі складові: особистість + громадянин + професіонал + промовець (оратор) [1, с. 65]. Ця модель дає змогу вдосконалювати зміст професійної під-

готовки майбутніх педагогів, зокрема щодо їхньої готовності до мовленнєво-риторичної діяльності.

Дефініцію «*мовленнєво-риторична діяльність учителя початкової школи*» (МРД) ми тлумачимо як активність, цілеспрямованість, умотивованість процесу створення, виголошення та реконструкції тексту (мовленнєвого і риторичного жанрів), який реалізується засобами мови усно в конкретній аудиторії (учнівській, педагогічній, батьківській тощо) або письмово, з метою здійснення якісного, ефективного, гармонійного педагогічного впливу на адресата (адресатів) у ході спілкування, задоволення пізнавальних потреб, а також рефлексії власної МРД [2, с. 314]. Таким чином, майбутній учитель початкової школи має вміти не просто висловити думку, а свідомо спланувати, розробити текст із доцільною структурою, викликати заздалегідь визначену рефлексивну реакцію у слухачів (учнів/батьків/колег), максимізувати їхню активність, спонукати до спільних роздумів, пошуків вирішення проблеми, регулювати інтенсивність емоційного впливу, проявляти свою індивідуальність, «образ педагога-оратора».

Спостереження за мовленнєвою діяльністю студентів під час педагогічної практики показали, що більшість майбутніх учителів початкової школи не готові до МРД, застосовують узвичаєні (авторитарні) моделі педагогічної взаємодії з учнями. Порівняльну характеристику узвичаєного мовлення та МРД майбутнього вчителя початкової школи подано в таблиці 1.

Як бачимо з таблиці, готовність майбутнього вчителя початкової школи до мовленнєво-риторичної діяльності вимагає сформованості необхідних умінь, способів діяльності, які допоможуть реалізувати перехід від авторитарної мовленнєвої діяльності педагога до орієнтованої на супровід і підтримку молодших школярів. Іншими словами, майбутній педагог має оволодіти *мовленнєво-риторичною компетентністю* (МРК) – здатністю та реальною готовністю свідомо створювати, виголошувати, аналізувати педагогічно спрямовані тексти мовленнєвого і риторичного жанрів з метою гармонійного розв'язання

навчально-виховних завдань початкової школи, що включає особистісне ставлення до неї (МРК) та власної МРД.

Нами було проведено опитування 112 студентів випускних курсів першого освітнього рівня (бакалаврський) спеціальності «Початкова освіта» Київського університету імені Бориса Грінченка. Респонденти повинні були оцінити значення тієї чи іншої професійної компетентності для успішної педагогічної діяльності. На основі аналізу дослідження було з'ясовано, що важливого значення випускники (84,6%) надали МРК.

Французький учений Стефані Лелу (Stéphanie Leloup) відповідно до аналізу результатів анкетування учнів склав портрет «ідеального вчителя», який із точки зору школярів повинен володіти манерою поведінки, педагогічним тактом, ораторським мистецтвом тощо [5, с. 328-351]. Як бачимо, для французьких учнів риторичні вміння педагога посідають провідне місце в професійній діяльності вчителя та входять у п'ятірку вмінь «ідеального вчителя».

Особливостями підготовки вчителя початкової школи до МРД, на нашу думку, має стати: *персоніфікація* – орієнтація на особистість студента, його запити і професійні потреби; *інноваційність підготовки* – застосування сучасних технологій навчання (інтерактивна, тренінгова, проблемна, інтегрована, змішана, перевернута, ігрова тощо); дистанційної форми навчання у тісному зв'язку аудиторного і віртуального освітнього середовища (розпочинаємо в аудиторії → продовжуємо дистанційно; виголошуємо в аудиторії → аналізуємо в мережі; укладаємо в мережі → обговорюємо в аудиторії); *контекстуальне включення* – вирішення педагогічних проблем у контексті конкретних групових риторичних проектів (створення комп'ютерного риторичного тренажера, веб-сайту, веб-квесту, відео, укладання зразків педагогічних промов, озвучення текстів художніх творів для дітей тощо).

Особливості підготовки майбутнього вчителя початкової школи до МРД визначаються загальнодидактичними принципами, а також специ-

Таблиця 1

Порівняльна характеристика узвичаєного мовлення та мовленнєво-риторичної діяльності майбутнього учителя початкової школи

Узвичаєне мовлення	Мовленнєво-риторична діяльність
<ul style="list-style-type: none"> • авторитарність; • регламентованість; • трансляція інформації від учителя до учня; • перевага монологічного мовлення над діалогічним; • репродуктивний характер мовлення, що ґрунтується на переказі інформації з літератури; • застосування слів-наказів («відповідай», «не мовчи») та слів, які характеризують негативні якості молодших школярів («ледар», «нероба», «дурень», «неохайний»); • формальна, байдужа інтонація вчителя; • наявність слів-паразитів «так», «добре», «ну», «чудово»; • недбало сформульовані висловлення «думайте уважніше» тощо. 	<ul style="list-style-type: none"> • педагогічне супроводження і підтримка молодшого школяра; • створення сприятливих умов для самостійного та осмисленого учіння молодшого школяра; • доброзичливе ставлення до учнів; • діалогізація навчально-виховного процесу як гармонійного спілкування; • активізація і стимулювання допитливості та пізнавальних мотивів молодшого школяра; • застосування різних видів проблемного слова; • застосування риторичних прийомів привернення та утримування уваги молодших школярів; • застосування словесних прийомів створення атмосфери творчості; • підтримка прагнення до співробітництва у навчально-виховному процесі; • доцільне застосування професійно значущих мовленнєво-риторичних жанрів (інформаційний, переконувальний, закликаючий до дій, епідейктичний тощо); • застосування тактики схвалення, слів-прохань «будь-ласка», «прошу»; • застосування полімодального мовлення («подивіться», «послухайте», «відчуйте»); • оптимізм і віра в необмежені можливості учня; • правильне, логічне, точне, виразне оформлення висловлення; • застосування багатства лексики сучасної української літературної мови; • доцільне використання невербального мовлення

фічними, а саме: активності особистості в оволодінні МРД, зв'язку теорії педагогічної риторики та практики сучасної початкової школи, жанрового підходу до навчання МРД, комплексного розвитку усіх видів МРД, діалогічності педагогічної взаємодії, змагальності та емоційного комфорту.

Серед дидактичних умов ми надаємо перевагу таким: діагностика готовності майбутнього педагога до МРД, структурування педагогічної діяльності вчителя початкової школи відповідно до компонентів МРД, відбір ефективних засобів формування готовності до МРД, моделювання навчальних предметів і виховних заходів школи І ступеня з точки зору ефективної мовленнєво-риторичної діяльності, аналіз процесу і результату формування готовності до МРД. За таких дидактичних умов освітній процес у системі підготовки вчителів початкової школи має передбачати:

- виявлення тенденцій розвитку сучасної початкової освіти у напрямі реалізації Концепції нової української школи та на основі їх аналізу здійснення проектування процесу підготовки вчителів початкової школи щодо формування у них готовності до МРД;

- розроблення змістовно-методичного забезпечення риторизації освітнього процесу у ВНЗ, що передбачає активно-діяльнісний характер, системну взаємину і взаємодію між викладачем і студентом, в основі яких лежать спільні науково-дослідні інтереси в галузі педагогічної риторики;

- посилення продуктивності освітнього процесу, мета якого не засвоєння певної сукупності риторичних знань, а засвоєння, розвиток і збагачення власного риторичного досвіду в реальній МРД, у якій майбутній учитель початкової школи проявляє і збагачує свою індивідуальність;

- аналіз кращого європейського досвіду і методичного ноу-хау щодо підготовки вчителів початкової школи до МРД та запровадження ефективних прикладів практики в освітній процес ВНЗ;

- створення центру соціально-педагогічної комунікації, мета якого – формування риторичної культури майбутнього вчителя початкової школи, готовності випускника до ефективного педагогічного спілкування з усіма учасниками освітнього процесу (дітьми різного віку, батьками, колегами, керівниками та ін.).

Ефективними методами і прийомами формування у майбутнього вчителя початкової школи готовності до МРД вважаємо такі специфічні, як: рольові та ділові ігри, словесна дія, мікророздуми на задану професійно орієнтовану тему, дискусія, риторичний аналіз усних і письмових педагогічних текстів, риторичні ігри-імпровізації, риторико-педагогічні задачі, риторичні вправи, риторичний відеопрактикум, декламаційний практикум, складання власного мовленнєво-риторичного портрету тощо.

Як показало наше дослідження, для діагностики рівня готовності майбутнього вчителя початкової школи до МРД варто застосовувати різноманітні методи, зокрема: педагогічне спосте-

реження, анкетування, бесіду, педагогічний аналіз, самооцінку тощо. Серед методів дослідження МРД майбутнього вчителя зарекомендував себе і метод відеозапису, що передбачає створення навчальних відеоматеріалів і їх застосування з метою аналізу, оцінювання МРД студента та удосконалення його учительсько-ораторської майстерності. Перегляд й аналіз проведеного уроку, виховного заходу, виступу перед колегами/батьками у відеозапису з точки зору МРД дає безцінний зворотний зв'язок, призводять до швидкого підвищення ораторської майстерності.

Пропонуємо для аналізу МРД майбутнього вчителя початкової школи на уроці під час педагогічної практики застосовувати розроблені й апробовані нами параметри: темп спілкування, тональність мовлення, спосіб контактування, жестикуляція, міміка, зоровий контакт, постава, положення голови, рухливість, сила голосу, висота голосу, діапазон голосу, логічне наголосення, орфоепічна правильність, тембр, чіткість артикуляції (вимови), керованість дихання, вид спілкування, атмосфера спілкування, мотивація учнів, зміст матеріалу, привернення уваги учнів, емоційний комфорт, активізація мислення учнів, інформаційний діалог, пояснення матеріалу, узагальнювальне слово, оцінювальне висловлення, рефлексія власної МРД тощо.

З метою апробації визначених нами параметрів та їхніх критеріїв оцінювання МРД майбутніх педагогів нами було проаналізовано уроки 50 вчителів початкової школи м. Києва. Результати виявилися такими: 14% учителів початкової школи мають високий рівень МРД, 33% – достатній, 44% середній, 9 – низький. До речі, високий і достатній рівень сформованості МРД був у вчителів початкової школи, які мають досвід педагогічної роботи більше 12 років, середній – від 5 до 12 років, а низький – до 5 років. Під час співбесіди 100% учителів початкової школи стверджували про необхідність мовленнєво-риторичного компонента в стратегії підготовки педагога, який, на їхню думку, сприятиме більш швидкому професійному становленню та ефективній МРД.

Висновки. Підготовка вчителя початкової школи до МРД має стати стратегією формування конкурентоспроможного сучасного вітчизняного педагога. Схарактеризовані в нашому дослідженні поняття «мовленнєво-риторична діяльність вчителя початкової школи» і «мовленнєво-риторична компетентність» вимагають подальшого наукового аналізу. Підготовка вчителя початкової школи до МРД здійснюватиметься ефективно за умови чітко спланованої системи, яка включатиме певні загальнодидактичні і специфічні принципи навчання, дидактичні умови, інноваційні організаційні форми і методи навчання, діагностування, персоніфікацію, інноваційність, контекстуальне включення.

Перспективним напрямом подальших досліджень вважаємо аналіз типових труднощів у МРД майбутнього вчителя початкової школи.

Список літератури:

1. Голуб Н. Б. Учитель і учні як творці й учасники педагогічного спілкування / Н. Голуб // Збірник наукових праць Херсонського державного університету. – Херсон: ХДУ, 2007. – Вип. 46. – С. 64-69.
2. Мартыненко С. Н., Бондаренко Г. Л. Подготовка учителя начальной школы в парадигме речевой риторической деятельности / С. Н. Мартыненко, Г. Л. Бондаренко // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. Москва. – 2014. – № 11. – С. 313-318.
3. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року // Указ Президента України від 25 червня 2013 року № 344/2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>
4. Национальная педагогическая энциклопедия [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://didacts.ru/termin/obrazovatelnaia-strategija.html>
5. Leloup S. L'enseignant et les représentations du cours «idéal». – Université de Reims, 2003. – Pp. 328-351.

Бондаренко Г.Л.

Киевский университет имени Бориса Гринченко

**РЕЧЕВАЯ РИТОРИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПЕДАГОГА
В КОНТЕКСТЕ ПОСТРОЕНИЯ НОВЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ СТРАТЕГИЙ
ПОДГОТОВКИ УЧИТЕЛЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ****Аннотация**

В статье освещена проблема подготовки учителя начальной школы к речевой риторической деятельности. Раскрыто содержание понятий «речевая риторическая деятельность», «речевая риторическая компетентность». Осуществлено сравнительную характеристику общеустановленной речи и речевой риторической деятельности будущего учителя. Выделены основные особенности подготовки учителя начальной школы к речевой риторической деятельности: персонализацию, инновационность, контекстуальное включение; специфические принципы, условия, методы и приемы. Определены параметры диагностики речевой риторической деятельности будущего учителя начальной школы.

Ключевые слова: стратегия, подготовка, учитель начальной школы, речевая риторическая деятельность, речевая риторическая компетентность.

Bondarenko H.L.

Borys Grinchenko Kyiv University

**TEACHER'S SPEECH-RHETORICAL ACTIVITY
IN THE CONTEXT OF THE DEVELOPMENT OF NEW EDUCATIONAL STRATEGIES
OF THE PREPARATION OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHER****Summary**

The article deals with the problem of the preparation of primary school teacher for speech-rhetorical activity. The content of concepts «speech-rhetorical activity», «speech-rhetorical competence» are revealed. The comparative characteristics of the conventional speech and the speech-rhetorical activity of the future teacher are carried out. The main features of the preparation of the primary school teacher for speech-rhetorical activity are singled out: personalization, innovation, contextual inclusion; specific principles, conditions, methods and techniques. The parameters of diagnostics of speech-rhetorical activity of the future teacher of primary school are determined.

Keywords: strategy, preparation, primary school teacher, speech-rhetorical activity, speech-rhetorical competence.